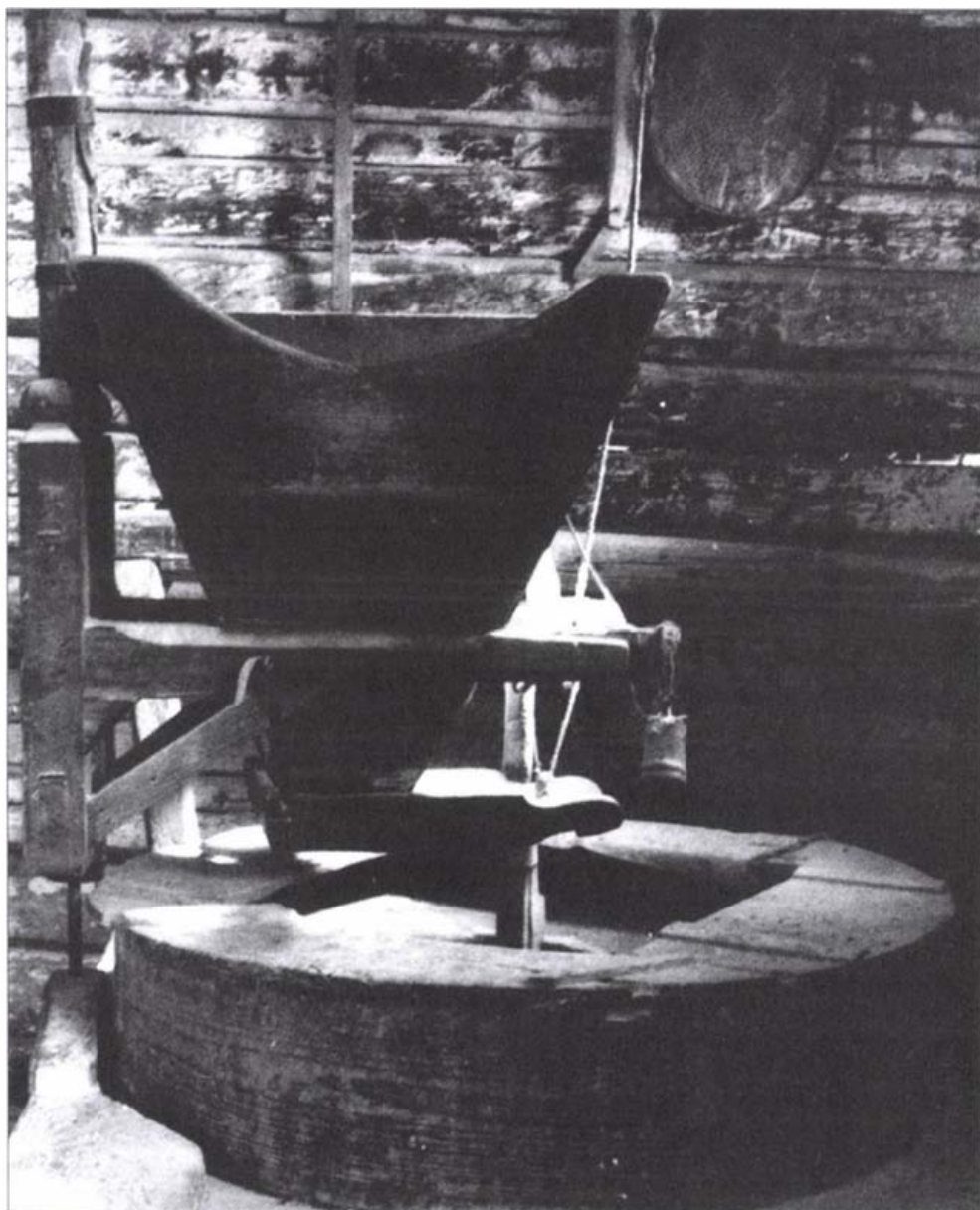

A gyergyószentmiklósi vízimalom

A Gyergyói-medencét régen mocsarak és erdők borították, ennek ma is őrzi emlékét a Mocsár nevű terület. A legrégebbi települések a lapos medence és a hegyek találkozásánál helyezkednek el, s a vizek lecsapolását követően létesültek. Már a XVII. századból vannak adataink a vizek hasznosításáról. 1626-ból, 1667-ből maradtak feljegyzések malmok eladásáról. 1700-ban „Jobbágyok malmain és a fűrészmalmaikon” kívül tudunk majorsági használatban lévő malmokról. 1721-ben Gyergyóban a legtöbb malom földesúri tulajdonban volt. Évszázados tapasztalatok alapján alakult ki a víz felhasználásával a malom és molnár mesterség.

1910-ben 34 malom működött, Gyergyószentmiklóson napjainkban csak egyetlen egy, a gyergyói múzeum tulajdonában lévő. Ebben a régi tulajdonos végez minden munkálatot, őrlnek is ha van rá igénye a lakosságnak is. A Békény nevű pataknál található és Tinka-féle malomnak ismerik a gyergyóiak. 1860–1870 között épült. Nem szítás malom, napjainkban csak az állatok részére őrlnek rajta lisztet. A malom egy nap alatt akár 700-800 kg lisztet képes megőrlni. A tulajdonos egy olyan csengővel büszkélkedhet, amely négy év múlva, 2008-ban századik születésnapját fogja ünnepelni. Ez a csengő a régi időkben arra szolgált, hogy jelezze a molnár hazajöttét, így az emberek tudták, hogy mikor kell a búzát vinni a malomba. Régebben a Gyergyószentmiklós körüli falvak tizedekre voltak osztva, és minden molnárnak megvolt a maga tizede, így oldották meg, hogy a sok molnár mind meg tudjon élni. Az őrlési díj emberemlékezet óta 12%.

A malom karbantartása során négy fontos munkálatot kell elvégezni. A Békény patakának *medrét kell takarítani*, vigyázva arra, hogy „mindenki ne piszkáljon a vízhez” – mondják a molnárok. A *jegelés téli munkálat*, nagyon kell vigyázni arra, nehogy a malom kerekei közé jég kerüljön. Ennek a munkának az ellenőrzésére molnárbírókat neveztek ki, aki minden nap végigjárta a malmokat, és ellenőrizte, hogy a jegelést elvégezte-e a molnár. Az 1900-as évekig van feljegyzésünk a molnárbírókról: Kicsi Péter János 1900 körül, Györfly Ferenc 1914-ig. Az első világháború körül Vad György, Koszti János 1920–1924 között. Nagyon fontos még „*megvágni a követ*”. E művelet alatt a molnár fölveszi a felső követ, és azt egy kalapáccsal megütögeti, molnár nyelven megvágja. Ez azért nélkülözhetetlen, mert az őrlés során a kő simává válik, és nem tudja tökéletesen összezúzni a magot. A vágás során a malomkövet érdemes teszik. A cirka egy olyan nélkülözhetetlen segédeszköz, mellyel a molnár meg tudja vizsgálni, hogy a két malomkövet tökéletesen egymáson van-e.

A vízimalom felépítése

A malmot a víz hajtja. Hogy elegendő víz legyen, azt gátak építésével érték el. A malmok többsége a víz folyása mentén helyezkedik el, de építettek malmot a vízkanyarban is. Itt a víz összehúzódik, könnyebb duzzasztani, árvíz esetén a kanyarban nem akkora a veszély. Ilyen malom a Tinka-féle is, az egyetlen, amely Gyergyószentmiklóson megmaradt.

A *duzzasztó* a malomárok folytatásában helyezkedik el. A felső részét nevezik *zserébfőnek*, ez keskenyebb a malomáróknál, itt összpontosul a víz ereje.

A *laj* a zserébfő folytatása, amely 2-3 m hosszú csatorna, s ahonnan a víz a duzzasztóból a kerékre jut. A *gátkötés* és a *vízkerék* közé helyezték a *lajtartókat*. A laj végén pedig a *lajdugó* van, amellyel vigyáznak arra, hogy a kerékre ne zúduljon felesleges víz. A laj oldalán van a *lecsapó*. Ez olyan nyílás, amit le lehet zárni. Ha megáll a malom, ezen a nyílason távozik a víz. A Tinka-féle malom nem rendelkezik lecsapóval, mivel ez áttételes malom, és úgy állítják meg, hogy a két malomkövet teljesen összeszorítják, ha ez megtörtént „nincs olyan víz, ami megindítaná”.

A duzzasztók létesítésekor figyelembe kell venni, hogy milyenek az esési viszonyok. Így ki lehet jelölni a malom és a vízszerkezet helyét. A gát felső részén a *zúgó* helyezkedik el. Ez biztosítja a kerekek meghajtásához szükséges vizet, amely a lajba kerül.

Az *árpasztá*, vagyis a zúgó küszöbgerendája a víz fenekére kerül. Itt vigyázni kell a vízmennyiségre. Erre szolgál a 30-35 cm magas *záródeszka*.

Ahhoz, hogy a malmok zökkenőmentesen működjenek nagyon kell vigyázni az elhomosodásra. Ez akkor következik be, amikor a gátnál homok gyűlik fel.

A gyergyói Tinka féle malom gátja szélességében 4 cölöp van verve. Ezekre van rögzítve a *talpgerenda*. Kötéssel erősítették meg a gátat, s a gátkötés mögött a laj szintjéig kővel töltötték meg, tetejét simára alakították. A gát tartóssága a kerékbeállításától függ, vagyis, hogy a kerék mennyire csapja a vizet. A kötéshez tartozik: az *ispontos fa*, az *őspontos fa* és a *küszöbgerenda*.

A *malomágy* az épülettel átellenes oldalon van elhelyezve, ez tartja a *vánkost*, ezen a tengelyen forog a *vízkerék*. A *bélkerék* a *korongot* működteti, amely vízszintes mozgást végez.

A *kőpadnak* ún. *kaloda* részén található az *őrlőszerkezet*. A koronghoz kapcsolódik a vasból készült *perpence*, amely a kővel együtt forog a *vaspadlón*. Ehhez egy *padkón* elhelyezett *kőbejáró vas* csatlakozik. Az őrlőszerkezet legfontosabb része a *kőpár*. Ez a *padkóból* és a *forgókőből* áll. Ezek a kövek nagyon drágák voltak, áruk a marhák árával vetekedett a régi időkben.

A *kőpárt* a *szitakéreg* veszi körül, ez akadályozza meg, hogy a liszt és a szem kihulljon. A *garatrámán* volt elhelyezve a *garat*, a *tejke* és a *harang*. A garat deszkából készített, tölcser alakú, ide öntik be a szemet. Ennek alján van elhelyezve a tejke, mely ingamozgást végez, így egyenletesen adagolja a kőpárba a garatból lefolyó szemet. A garaton kívül helyezkedik el a harang. Ez egy csengettyű, mely egy spárgával a garat alján lévő *nyelvhez* van erősítve. A szem a nyelvet lenyomja, majd ha az kiürül a garatból, a nyelv felszabadul mozgásba hozva a harangot, mely figyelmezteti a molnárt:

„*Kelj fel, kelj fel, lisztes molnár,
Mert a garat üresen jár!*”

A garat pontos beállítását a *garatszabályzó* tette lehetővé. A *könyvidítő* a kő forgási sebességét és a két kő közötti távolságot szabályozza. A kőpad alatti részen van elhelyezve a *lisztesláda*, ebbe hull a megőrölt liszt.

Az őrlés

Az őrlési művelet első mozzanata a szemek előkészítése. Ezt rendszerint a gazdaasszony feladata volt. A zsákokra, hogy ne tévesszék össze, az emberek mintákat varrtak. Voltak ló, csikó, darázs-fészek, hattyú, rák és más minták. Az őrlőnivaló malomba szállításának több változata volt. Megtörtént, hogy a molnár a szekerevel járt házról házra, és maga szállította a malomba és vissza a szemet és a lisztet, legtöbbször azonban az emberek gondoskodtak az őrlőnivaló szállításáról.

A szemet beöntik a garatba, onnan a két kő közé kerül, majd a megőrölt liszt a lisztesládába hull. A lisztnek a zsákba töltésére a *kávát* használják, amely félkör alakú és meghajlított mogyorófából készül. Erre ráhúzzák a zsák száját, és így könnyedén megtöltheti az ember a zsákját.

A káva létrejöttének története is van. A régi időkben a gazdaasszony fogta a zsák száját, míg a molnár merete bele a lisztet. Történt egyszer azonban, hogy a molnár igen felöntött a garatra, de nem a malomban lévőre, hanem a sajátjára. Mikor a gazdaasszony ezt észrevette, nagyon megharagudott a férjére, és kijelentette, hogy ha volt olyan nagy legény, hogy inni tudott egyedül, hát most merje a lisztet is egyedül a zsákba. A székely ember hihetetlenül makacs és nagyon fontos a büszkesége. Ez alól a molnár sem volt kivétel. Sehogy sem akart bocsánatot kérni a feleségétől, és eltökélte, hogy megoldja egymaga a problémát. Így hát fogott egy mogyorófa ágat, azt meghajlította, és így készült el az első káva.

Leginkább búzát, zabot, rozsot, árpát és törökbúzát (kukoricát) őrlnek. Vízmalmunk gyöngykását és búzakását is őrlött és őrl. Ezt úgy készítették, hogy a lisztlefolyó lyukat bedugták, egyszerre kb. fél véka árpát vagy búzát a kőpár közé engedtek. A követ 2-3 óra hosszat járatták, majd a leengedés után a gyöngykását kiostálták a korpától és a héjától. Egy véka búzából és egy véka árpából fél véka kása lett.

A jó őrlés érdekében igen fontos volt a kő rendszeres vágása, mert a vágatlan kővel őrlött liszt tésztája ragadós, nagyon lassan kel meg. A malmok teljesítőképességét az határozza meg, hogy mekkora a *zserébfő*, a kerék átmérője és szélessége, valamint a víz járása.

A molnárok mellékfoglalkozásai

Az évszázadok során a molnárok számos mellékfoglalkozást gyakoroltak. A malomban többféle mesterséget is ismerni kellett. Egy jó molnár jártas volt az ácsmesterségben, rendelkezett a malomszerkezet felszereléséhez szükséges mechanikai ismeretekkel is. Másik foglalkozása a malomkőfaragás volt.

A legtöbb molnár földműveléssel is foglalkozott. Gazdaságuk jórészt önellátásra, az állatok eltartására és a kikerülő hulladék felhasználására volt beállítva. A molnár-feleségek szövéssel-fonással foglalkoztak.

Mint más foglalkozások esetében a molnárok körében is kialakultak egyes babonások. Így például minden malomban az ajtó mellett megtalálható a szerencsepatkó, a kerék alatt pedig szerencsefű (nadragulya), melyet nagy figyelemmel gondoztak vízzel és szesszel, hogy a malom szerencsés maradjon.

Ha a molnár szerencséjét el akarta valaki rontani, dögölt kutyát engedtek a vízkeréken alá.

Vezető tanár: *Mirk László*

Csergő László

Adatközlők: *Lovász Attila* (55 éves, Gyergyószentmiklós, Békény utca), *Demeter Ibolya* (56 éves, Gyergyószentmiklós, Virág negyed 5/A/1), *Szabó-Nagy Klára* (56 éves, Gyergyószentmiklós, Virág negyed 45/A/10), *Portik Nándor* (55 éves, Gyergyószentmiklós, Bucsin negyed, 8/D/7), *Tinka Kálmán* (60 éves, Gyergyószentmiklós, Rózsa utca 40.), *Portik Irén* (49 éves, Gyergyószentmiklós, Virág negyed, 45/B/6), *Gáll Gyöngyvér* (45 éves, Gyergyószentmiklós, Kossuth Lajos utca 67.)

Felhasznált irodalom: *Orbán Balázs*: A Székelyföld leírása. Pest, 1868; *Tarisznyás Márton*: Gyergyó történeti néprajza. Akadémia Kiadó. Bp. 1982.